

ТАЪЛИМ ОЛИШДАГИ ТИЛНИНГ НАЗАРИЙ ТАЪРИФИ

Индира МАМБЕТОВА

ўқитувчи

Қорақалпоқ давлат университети

mambetova.indira@bk.ru

ЧЕТ ТИЛИНИ ЎҚИТИШДА МИЛЛИЙ-МАДАНИЙ ОМИЛЛАРНИНГ РОЛИ

Мақолада чет тилни ўқитиш фаолияти маҳсулдорлигини таъминлашга эришиш техникаси ҳақида фикр юритилган. Муаллифнинг фикрича, хорижий тилни ўрганувчи ўрганилаётган хорижий тилнинг фонетикаси, морфологияси ва лингвистикасини онгли равишда ўзлаштириши ва уларни мулоқотда қўллай олиши лозим.

В статье рассматривается вопрос обеспечения техники продуктивной деятельности при обучении иностранному языку. По мнению автора, для достижения успеха в изучении иностранного языка обучающий должен осознанно осваивать фонетику, морфологию, лингвистику изучаемого языка и применять их в общении.

This article discusses the issue of providing productivity in learning a foreign language. Author considers in order achieving success in learning a foreign language, learner must consciously characterize phonetics, morphology, linguistics of the language and use them in communication.

Калит сўзлар: хорижий тил, таълим тили, моддий ва маънавий маданият, ўргатувчи, ўрганувчи, субъектив-маъноли мулоқот.

Ключевые слова: иностранный язык, язык образования, материальная и духовная культура, обучающий, обучаемый, субъективно-смысловое общение.

Key words: foreign language, language of education, material and spiritual culture, teacher, learner, subjectively-meaningful communication.

Инсон онги ва тафаккурини турли усул ва воситалар билан эгаллаш учун кўплаб деструктив кучларнинг интилиши кузатилаётган бир даврда, чет тилини ўргатиш ва ўрганиш ижтимоий-иқтисодий ва маданий-сиёсий мазмун касб этади. Бугунги кунда хорижий тилларни ўқитиш масаласининг долзарблашуви, биринчи навбатда, меҳнат бозорининг кенгайishi билан боғлиқ бўлса, иккинчидан, касбий моделнинг эталони сифатида турли соҳа мутахассисларининг шахсига ихтисослик ва касбий сифатларни

мужассамлашганлигига буюртмачи (иш берувчи) томонидан алоҳида эътибор берилаётганлиги, учинчидан, меҳнат сифатига (аниқлик даражаси, мазмундорлиги, долзарблиги ва б.) нисбатан талаб ошиб борилаётганлиги билан изоҳлаш мумкин. Бу ўз навбатида, таълим масаласига структуравий-функционал тарзда муносабатда бўлишни талаб этади. Р.Самаровнинг таъкидлашича, “Таълим ўз тарихига эга бўлиб, ҳар бир минтақада мавжуд ресурслар ва мавжуд вазиятларнинг таъсири асосида ривожланган бўлиб, герменевтик маъно касб этади. Чунки таълим жараёнида субъектнинг асосий билиш жараёнлари сон ва сифат кўрсаткичлари бўйича ўзгаради. Натижада таълим олувчи субъект нафақат англовчи сифатида, балки ўз тажрибаларини изоҳлай оладиган (субъектив идрок этувчи, муносабат билдирувчи. – *И. Мамбетова*) бўлиб шаклланади”(4, 9–15). Агарда, изоҳлаш таълим тилида эмас, балки чет тилида (инглиз, хитой, француз, немис ва б.) амалга оширилса, бунда дунёнинг тил манзараси, аниқ тил воситасида тасвирланиб, ижтимоий ривожланишнинг маданий асоси такомиллашади. Бунда “Тил, инсонни дунё ҳақидаги билимини шакллантирувчи ва мавжудлигини таъминловчи муҳим восита”(2, 72–86) ҳисобланади. Инсон, фаолияти давомида дунёда кечаётган турли жараёнларни динамикасини кузатиб, реалликни сўз воситасида баён этади. Бу ҳодиса, билишнинг натижаси тарзида идрок этилади, С. Тер-Минасованинг таъбири билан айтганда “шу тарздаги билимлар мажмуаси дунёнинг тил манзарасини ташкил этади”(6, 63), яъни борлиқни тасвирлаб берувчи воситага айланади.

➤ Таълимнинг мақсади ҳар бир ижтимоий маконда мавжуд талаб ва эҳтиёжларни қондиришдан келиб чиққан ҳолда шакллантирилади. Вазифалари эса, ўша маконда юзага келган маънавий соҳасида манфаатларни таъминлашга қаратилган бўлиб, бир қатор маърифий чоратадбирлар ёки ҳаракатлар мажмуасидан ташкил топган бўлади. Бу жараёнда таълимни олиб бориш тили муҳим роль ўйнашини алоҳида кўрсатиб ўтиш мақсадга мувофиқдир. Чунки таълим тили, турли даражаларда кадриятларни шакллантиради, уларни маъносини таъминлаш учун хизмат қилади. Ҳар бир тил, шу жумладан чет тили миллий идрок тарзи асосида, дунёнинг тузилишини турли “ранглар жилоси” билан акс эттиради. Ўша “ранглар жилоси”да манфаатлар, эҳтиёжлар, кадриятлар, кечинмалар, хотиралар, орзу умидлар мужассамлашган бўлади. Шу сабабли, хорижий тилларни ўқитишда контекстларнинг миллий маърифат ранглари билан бойитганлигига алоҳида эътибор қаратиш лозимки, уни таълимий манфаатларни турли таҳдидлардан ҳимоя қилиш деб кўрсатсак хато қилмаган бўламиз. Негаки “алоҳида шахслар (гуруҳлар) ўзларини қониқтирадиган, ўзларининг манфаати учун хизмат қиладиган ахборотни “ишлаб чиқариш”лари мумкинлиги

кузатилади”(5, 25). Бу ҳолат ўз навбатида турли ижтимоий муаммоларни келтириб чиқариши мумкин.

Тилни ўрганиш давомида, инсон ўша тилда яратилган моддий ва маънавий маданият намуналари билан танишиб, индивидуал когнетив фаолиятини ҳосиласи сифатида билим доирасини кенгайтиради. Бунинг натижасида, инсон миллатлар ва ҳудудлар, анъаналар ва қадриятлар ҳақида янги маълумотларга эга бўлади. Шунинг учун бўлса керакки, В. Жаров ва Ю. Таратухина “Педагогический конструктивизм в кросс-культурной среде” деб номланган монографияда маданиятлар классификациясини амалга оширишда бир қатор ёндашувлардан фойдаланиш мумкинлигини кўрсатиб ўтганлар. Улардан чет тилини ўргатишда ҳам фойдаланиш дидактик мазмун касб этишини кўрсатиб, қуйида ундан муҳимларини келтириб ўтишни жоиз деб билдик: семиотик ёндашув, экзистенциал-маданий ёндашув, когнетив-лингвистик ёндашув, фаолиятли ёндашув, контекстли ёндашув, тизимли ёндашув(2).

Мазкур ёндашувлардан чет тилини ўргатишда ҳам фойдаланиш мақсадга мувофиқдир деб ҳисоблаймиз. Негаки, ҳар бир ёндашув аниқ мақсад ва мазмунга эга бўлиб, чет тилини ўрганиш жараёнининг самарадорлигини таъминлайди. Масалан, семиотик ёндашувнинг мазмуни бўйича маданият белгилар мажмуасидан таркиб топган ва улар воситасида ижтимоий ахборот сақланади, манзилга узатилади. Маданиятнинг “шоҳ устуни” табиий тилда мужассамланади. Тил, бирламчи моделлаштирувчи система ҳисобланиб, бошқа барча маданиятлавларнинг элементлари иккиламчи система ҳисобланади. Ю. Лотмананни таъкидлашича, “улар (иккиламчи системалар, яъни моддий маданият – *И.Мамбетова*) табиий тилнинг намунаси асосида тузилган бўлади”(3, 76). Уларнинг функцияси эса ахборотни сақлаш ва системалаштиришдан иборатдир. Маданият, функционаллиги жиҳатидан, атроф–муҳитни тузулиши ва амал қилиши шакллантириб, моҳиятан турли намуналарни бирлаштирувчи ва ажратувчиси ҳисобланади. Яъни, маданиятни моддий ва маънавий жиҳатларга ажратилиб, маънавий жиҳатнинг моддийлашувини белгилаб беради. Шу боис, дунёнинг маданий манзарасини унинг тил манзарасига таянмасдан, алоҳида тасвирлаб бўлмаса керак. Бизнингча, чет тилини ўқитишда семиотик ёндашув амалий мазмун касб этиб, ҳар бир белги маълум бир маданият тизимида ўзига хос мазмун касб этишини ўқитиш лозим.

Экзистенциал-маданий ёндашув эса, маданиятни борлик, вақт, табиат, дунё манзараси, белгилар-архетиплар, горизонтал/вертикал ўлчаш, дунёнинг яратилишини тушуниш каби жиҳатлар бўйича дифференциациялашни тақозо этади. Маданиятни шу тариқа дифференциациялаштириш чет тилини ўқитиш

жараёнини, аниқроғи, машқлар намунасини келтириш ва уларни ечиш учун сарфланадиган вақтнинг маҳсулдорлигини таъминлайди. Масалан, қорақалпоқ миллий маданиятининг соҳибларида ўзаро муносабатлардаги тўғрилиқ, очиқлик, бирсўзлик ва ваъдага вафо қилиш каби маданий элементлар муҳим маънавий боғловчи ҳисобланса-да, чет тилини ўқитиш (ўрганиш) давомида, уларнинг ментал хусусият сифатида иштироқи чет тили таълими жараёнига қандай мазмун касб этиши илмий педагогик жиҳатдан ўрганишни талаб этади. Миллийлик, микромаданий (алоҳида) дунё кўринишида намоён бўлиши натижасида, уни идрок этиш жараёни қийин кечади, чунки миллий кадриятлар, миллий хотира, миллий ахлоқий меъёрларни амал қилишининг мақсади кўрсатилган бўлади. Бу, чет тилини ўргатишда, этномаданий омилларнинг психолингвистик ва социолингвистик каби таъсир даражасини, аниқроғи, маърифий жараённи шарҳлаб бериш дидактик вазифалар сирасига тааллуқли эканлигини кўрсатади.

Этномаданий хусусият ўз навбатида чет тилини ўргатувчидан (педагогдан) қиёсий-маданий ва кадриятли-ролли таҳлилни амалга оширишни талаб этади. Негаки, предметдан (жараёндан) умумий ва хусусий тафовутини ажратмай, уларни бошқа бир ташувчига (таълим олувчига) етказиш самарсиз кечади. Шу боис, маданиятнинг мақсад ва вазифлари, турлари, миллий маданиятнинг ўзига хос хусусиятларининг структуравий таҳлилинини амалга ошириб, уларнинг қиёсий шарҳини чет тилида (яъни, ўргатилаётган тилда) амалга ошириш тарбиявий аҳамият касб этади. Мазкур масала тадқиқот мавзуси шаклида (жумладан, чет тилини ўқитиш методикасида) қорақалпоқ маданияти мисолида алоҳида ўрганилмаган.

Чет тилини ўқитишда муҳим дидактик вазифа сифатида ўрганилаётган туркум маданиятнинг вариантлилиги ва турли-туманлиги билан танишиш лозим. Бу ўз навбатида тил ўрганувчидан ўз миллий маданияти ва ўрганилаётган чет тилида сўзлашувчи халқлар маданияти ҳақида маълумот жамлаш, маданий элементларни англаш, улар таҳлилинини амалга ошириш, умумлаштириш, гуруҳларга ажратишни тақозо этади. Чет тилини ўзлаштириш жараёни анъанавий, замонавий ҳамда фаол таълим услуги ва усуллари воситасида аудио-видео материаллар ёрдамида таъминланган тарзда кечса, ўзлаштириш кўрсаткичининг (муваффақиятга эришиш тести бўйича балл ҳисобида) самардорлиги таъминланади. Бу жараёнда ўқув материалларини ўзлаштириш таълимий-коммуникатив, яъни диалог тарзида ўтилиши мақсадга мувофиқдир. Бунда субъектив-маъноли мулоқот, чет тилини ўзлаштирувчининг шахс сифатида ўзлаштирган луғавий сўзларини амалиётда қўллай олиш воситаси ҳисобланади. Бунинг натижасида, тил ўрганувчида нафақат ижтимоий жараёнларга нисбатан, балки маданий

жараёнлар билан боғлиқ ҳодисаларга ўз нуқтаи назари шаклланиб боради. А. Батаршев “мулоқот турли вазифаларни бажариши билан бирга, шахснинг шаклланишига ҳам таъсир кўрсатади”(1, 48), – деб муносабат билдирган. Шу сабабли талабаларда чет тилини ўрганиш мақсадини тўғри шакллантириб, асосий эътиборни инсоннинг маънавий етуклигига қаратиш лозим. Бу, ўз навбатида чет тилини ўқитишда миллий-маданий омилдан мажмуа тарзида фойдаланишни тақозо этади. Чет тилини ўқитишда тил ўрганувчиларнинг ўз тилида яратилган маънавий меросдан фойдаланиб, маиший ва ижтимоий муносабатларда уларни амал қилишини, ўрганилаётган чет тилида шарҳлаб беришни йўлга қўйиш лозим. Бунинг учун таълимий – ривожлантирувчи тренинглардан фойдаланиб, миллий маданиятнинг таркибий қисмларини изоҳловчи тушунчаларни индивидуал шарҳлашни йўлга қўйиш самарали натижалар беради. Бунинг учун:

• **биринчидан**, асосий сўз ва ибораларни ажратиб олган ҳолда уларнинг изоҳли луғатини ишлаб чиқиш тавсия этилади. Чет тилини ўқитиш давомида қўлланиладиган, таржима қилиниши лозим бўлган матнларни миллий адабиётимиз намуналаридан танлаб олиб, қиёсий таҳлилини амалга ошириш лозим;

• **иккинчидан**, чет тилини ўргатиш давомида матнларнинг фонетик ва лингвистик таҳлилини амалга ошириб, уларнинг миллийлигига эътибор қаратган ҳолда услубий қўлланмаларнинг замонавий вариантларини тайёрлаш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Батаршев А.В. Психодиагностика способности к общению, или Как определить организаторские и коммуникативные качества личности. – М., 1999. – 176 с.
2. Жаров В.К., Таратухина Ю.В. Педагогический конструктивизм в кросс-культурной среде. – М.: Янус-К. 2015. – С. 72 – 86.
3. Лотман Ю. М. Культура и взрыв. – М.: Гнозис; Прогресс, 1992. – 272 с.
4. Самаров Р. Таълим мазмунини белгилашнинг структуравий-функционал жиҳатлари (Шахсга йўналтирилган таълим мисолида) // Замонавий таълим. – 2015, 12-сон. 9–15-б.
5. Самаров Р. Ахборотнинг психологик хавфсизлигини таъминлаш механизми (услубий қўлланма). – Тошкент: Университет, 2015. – 91 б.
6. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / Учебное пособие. – М.: Слово/Slovo / 2000. – 624 с.